

Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

УДК 342.156:348.07:348.031/.34

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15314660>

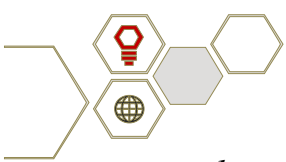
**Католицька Церква та середньовічна римсько-імперська ідея:
сюзеренітет Папства над Французьким королівством і претензії
Священної Римської імперії**

Мельник Віктор Мирославович

кандидат політичних наук, науковий співробітник,
викладач кафедри політології філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна,
<https://orcid.org/0000-0001-5640-0351>,
<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1294039>,
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57218589291>

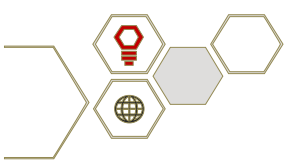
Прийнято: 17.04.2025 | Опубліковано: 29.04.2025

***Анотація.** В статті характеризується католицький вектор реалізації римсько-імперської ідеї на теренах західноєвропейських королівств за доби Середньовіччя. Огляд проводиться на прикладі утвердження сюзеренітету Папи Римського над Західнофранкським королівством (Французьким королівством). Сюзеренна роль Папства стосовно західних франків позиціонується чинником інституційної протидії амбіціям імператорів Священної Римської імперії. При цьому, середньовічний юридичний простір Західної Європи визначається через призму спадкування пізньоантичних практик патронату-клієнтели, що перетворилася в сюзеренно-васальну систему публічно-правових відносин. Роз'яснюються обставини зародження «Західної імперії» Династії Оттонів на тлі деградації та припинення існування імперського проекту Каролінгів. Конкретизуються причини подальшого*

конфлікту поміж Апостольським Престолом й імператорами. Акцентується існування в Християнському Світі двох традиційних імператорських юрисдикцій (західноримської у форматі Священної Римської імперії та східноримської у форматі Візантії), а також демонструється боротьба Папського Риму за власну імперську ідентичність. Відтак, тією територією, в межах якої Папський Рим ідеологічно боровся з імператорами Священної Римської імперії за власний варіант імперської трансформації, була насамперед Франція. Так, укладення конкордату Філіппом I у 1104 р. виявилось першим кроком назустріч Вормському конкордату Церкви й Імперії у 1122 р. Обставини запровадження обох конкордатів відзначалися міцними початковими позиціями Римського Престолу в межах Франції, що дозволили французьким королям зберегти політичну самостійність перед викликами зазіхань Священної Римської імперії на Бургундію та власне Західну Франкію. Натомість боротьба за право інвеститури перетворилася на справжню війну в німецьких герцогствах і королівствах Священної Римської імперії. Вормський конкордат призвів до потужного зростання світської ролі Католицької Церкви, зробив її провідною політичною силою, котра вже могла підпорядкувати собі не лише короля, а й імператора. Зрештою, в 1301 р. папською буллою *Unam Sanctam* Папа Боніфачій VIII позбавив трону французького короля Філіппа IV Красивого. Хоча його наступник визнав цю акцію недійсною, але сам факт усвідомлення Римськими Папами своєї суб'єктності інтронізувати-детронізувати королів говорить про функціонування Франції в рамках імперського правового простору, що поєднував релігійну і світську юрисдикції.

Ключові слова: середньовіччя, папство, папські булли, західні франки, Західнофранкське королівство, католицизм, сюзеренітет, васалітет, Римська імперія, Священна Римська імперія.

**The Catholic Church and the Medieval Roman-Imperial Idea:
Papal Suzerainty over the French Kingdom and the Claims of
the Holy Roman Empire**

Melnyk Viktor

PhD in Political Science, Assistant Professor,
Department of Political Science, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
<https://orcid.org/0000-0001-5640-0351>,
<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1294039>,
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57218589291>

Abstract. *This article explores the Catholic vector in realizing the Roman-Imperial idea within the Western European kingdoms during the Middle Ages. The analysis focuses on the establishment of papal suzerainty over the West Frankish Kingdom (later the Kingdom of France), positioning the Holy See's authority as a key institutional counterbalance to the ambitions of the emperors of the Holy Roman Empire. The legal framework of medieval Western Europe is interpreted through the legacy of late antique patron-client relations, which evolved into a system of public law based on suzerain-vassal dynamics. Particular attention is paid to the genesis of the Ottonian "Western Empire" amid the decline and eventual dissolution of the Carolingian imperial project. The article identifies the root causes of the enduring conflict between the Apostolic See and the imperial throne. It underscores the coexistence of two traditional imperial jurisdictions within Christendom – Western Roman (manifested in the Holy Roman Empire) and Eastern Roman (embodied by Byzantium) – and highlights the Papacy's struggle to assert its own imperial identity. France emerges as the primary arena for this ideological confrontation, where Papal Rome contested the Holy Roman emperors over competing visions of imperial transformation. The Concordat of 1104, concluded by Philip I of France, is presented as a prelude to the Worms Concordat of 1122 between Church and Empire. The strong*

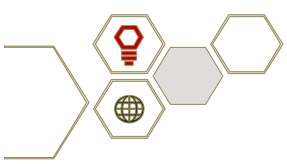

initial position of the Roman See in France enabled the Capetian monarchy to preserve its political autonomy in the face of imperial encroachments upon Burgundy and Western Francia. In contrast, the investiture controversy in the German principalities of the Holy Roman Empire escalated into a full-scale civil conflict. The Concordat of Worms significantly enhanced the secular authority of the Catholic Church, elevating it to a dominant political force capable of subjugating both kings and emperors. Ultimately, in 1301, Pope Boniface VIII issued the bull Unam Sanctam, deposing Philip IV of France – a move later annulled by his successor. Nevertheless, the very assertion of papal power to enthrone or dethrone monarchs affirms France's integration into a broader imperial legal order that fused spiritual and temporal jurisdictions.

Keywords: *Middle Ages, Papacy, papal bulls, Western Franks, West Frankish Kingdom, Catholicism, suzerainty, vassalage, Roman Empire, Holy Roman Empire.*

Постановка проблеми. Юридичний простір християнського Середньовіччя відзначається низкою особливостей, що суперечать новочасному розумінню поняття «держава». Оскільки суспільні ідеології модерної доби ґрунтуються на абсолютизації «національної держави» і критиці історичних імперій їхньою схильністю до релігійної ідентичності та територіальної невизначеності, то коректне сприйняття ключових правничих рис Середньовіччя робиться майже неможливим.

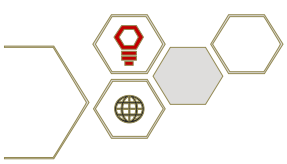
Змінювати власний історіографічний погляд на доволі тривалий період історичного процесу слід передусім на підставі психоісторичних підходів, що дозволяють оцінити той чи інший формат правових відносин із позицій ідентифікації основних соціальних груп. Кажучи простіше, творці та політичні еліти середньовічних «королівств» аж ніяк не ідентифікували себе з окремими та цілковито самостійними «державами». Такі «держави» взагалі не були властиві варіативним формам ідентифікації середньовічних спільнот.

Продовжуючи традиції Римської імперії доби доміану, середньовічні політичні утворення Християнського Світу (*Pax Christiana*) ототожнювали себе з проектами імперського правонаступництва. Завдяки цьому еволюціонувала, набуваючи нових юридичних форм, антична патронатно-клієнтська система, трансформована на засадах «сюзеренітету-васалітету». Враховуючи, що суспільно-політичним ідеалом усіх християн залишалася розбудова єдиної та неподільної держави імперського формату, а саме Римської імперії як культурної, політичної та догматичної батьківщини християнства, то «королівства», «герцогства», «князівства» і «графства» Середньовічної Європи шукали собі «сюзеренів» серед претендентів на законність спадкування цього ідеалу.

Істинною Римською імперією залишалася Східна Римська імперія (так звана «Візантія»). Спроба Каролінгів у IX ст. реалізувати проект відновлення Західної Римської імперії із ядром у вигляді Франкського королівства виявився менш вдалим. Успішнішою видалася спроба Саксонської династії, котрій вдалося заснувати «Західну імперію», що в подальшому отримала дефініцію «Священної Римської імперії». Зрештою, ключовим осередком ідеологічних дискусій і навіть військово-політичних протистоянь виступала Церква, котра поза сферою східноримського (візантійського) політичного впливу репрезентувалася Римською патріархією – інститутом Папства.

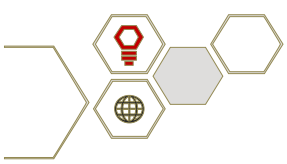
Безумовно, «Священна Римська імперія» не зуміла підпорядкувати собі таких важливих гравців політики Християнського Світу як Англія і Франція. Однак, це не означає, що «імператори Заходу» коли-небудь відмовлялися від територіальних юрисдикційних прав, які би споріднювали їх із імператорами доби доміану. Навпаки, Священна Римська імперія шукала різні способи досягнення геостратегічної мети, розцінюючи найбільш ефективним методом релігійно-адміністративний тиск. Інша справа, що від самого початку Саксонська династія стикнулася з рішучим опором Римського Папства, котре так само прагнуло підпорядкувати окремих християнських королів своєму сюзеренітету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основним першоджерелом, яке свідчить про специфіку середньовічної римсько-імперської ідентичності, залишається *Donatio Constantini* («Константинів дар») [1]. Цей нормативно-правовий акт, присвячений начебто «делегуванню імператорських повноважень» імператором Константином I (306-337) на користь римського єпископа, набув неабиякого розголосу за понтифікату Папи Миколая I Святого (858-867) [15].

24 грудня 862 р. Церква схвалила «Константинів дар» елементом власної доктрини. Зрештою, «Константинів дар» ненадовго випередив спершу Фотієву схизму 863-867 рр., а згодом став одним із чинників, які призвели до політичного відчуження поміж латинським (католицьким) та греко-візантійським (православним) напрямками єдиного християнства [10]. Тим не менше, на момент заснування Священної Римської імперії (962) Християнська Церква *de jure* залишалася єдиною і неподільною [9]. Тож диференціація імператорських юрисдикцій поміж Сходом і Заходом уявлялася можливою тільки на підставі пізньоантичного адміністративного розмежування префектур і діоцезів Імператорського Риму. В такій моделі політико-правового світогляду, територія Західної Франкії (від часів Філіппа II Августа – Французького королівства) уявлялася потенційною складовою саме Священної Римської імперії [5].

Серед дослідників, які фахово досліджують відповідні проблеми політико-правової ідентичності латинського християнського світу слід виокремити Патріка Нольда [23], Пітера Хізера [10; 15], Розамонд Маккіттерік [4], Петера Классена [3], Еккегарда Ейкгоффа [9], Йогана Фріда [1], Герда Альтгоффа [2], Хагена Келлера [6]. Окремо я би хотів акцентувати внесок французького історика-медієвіста Жака Ле Гоффа (1924-2014), монографія котрого «*L'Europe est-elle née au Moyen Âge?*» надає доволі несподіваний і цілісний проспект ідеологічного плану Оттона III (983-1002) та систематизує державно-політичні здобутки творців Франції – Філіппа II Августа (1179-1223) і Філіппа IV Красивого (1285-1314) [12].

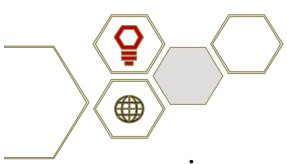
Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

В контексті означеної проблеми найменш дослідженим залишається аспект взаємодії західнофранкської Династії Капетингів із східнофранкською Династією Оттонів. Я вважаю доцільним окреслити цей процес через призму суб'єктності Римського Папства. Крім того, найбільшою ідеологічною невизначеністю латинського Християнського Світу була подвійність сюзеренних юрисдикцій. Коли одні королі не бажали слухатися Римського Папу – вони змінювали його сюзеренітет на сюзеренітет «західного імператора» або ж навпаки – втікали з-під влади імператорів під юрисдикцію Пап. У подальшому, важливою проблемою для самоідентифікації Римського Папства стане Столітня війна, коли раптово постане необхідність визначення тієї сторони, котру варто підтримати публічно. Таким же викликом Столітня війна виявиться і для Священної Римської імперії.

Зрештою, стаття пропонує систематизований авторський огляд папських принципів реалізації католицького римсько-імперського проекту в Західній Європі, що передбачав запровадження духовного сюзеренітету Папства над імператорами та реалізацію світського і духовного сюзеренітетів Папства над західнофранкськими (французькими) королями. Теоретично найбільш значущим визнається проект імператорсько-папського ідеологічного альянсу часів Оттона III, втілений понтифікатом Сильвестра II.

Вперше у вітчизняній історії права акцентується змістовна єдність конкордатів 1104 та 1122 рр. Вормський конкордат запропоновано розглядати на тлі домовленостей Папства з французьким королем. Новою є також теза про пошук французьким королем Філіпом IV Красивим способів позбавити чинності буллу *Unam Sanctam* (1302). Авіньйонський полон пап охарактеризовано з позицій його спрямованості проти Священної Римської імперії.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є характеристика католицького вектору середньовічної реалізації римсько-імперської ідеї в Західній Європі на прикладі ствердження папського сюзеренітету на Францією всупереч юридичним претензіям Священної Римської імперії. В цьому контексті,

слід досягнути таких цілей: 1) *роз'яснити* сутність ідеологічного проекту Оттонів; 2) *сформулювати* обставини запровадження та реалізації конкордатів; 3) *визначити* обставини детронізації французького короля Філіппа IV Красивого Римським Папою Боніфацієм VIII.

Виклад основного матеріалу дослідження. Винайдення політико-правової формули *Donatio Constantini* істотно вплинуло на процес феодалізації інституту Папства [1]. Крім того, «Константинів дар» розроблявся римсько-католицькими інтелектуалами з метою ослаблення ідеологічних, а відтак і територіальних амбіцій політичних еліт Східної Римської імперії (історіографічної «Візантії») [2, р. 251-260].

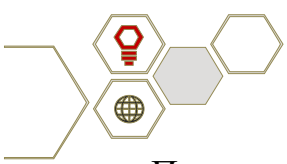
Слід підкреслити, що західнофранкські королі, котрі не визнавали посткаролінгських номінальних «імператорів Заходу», формально розглядалися Константинополем як васали єдиного римського імператора – візантійського [3, р. 207-224]. Водночас західнофранкські королі складали присяги васальної вірності римським понтифікам. Саме Західнофранкське, Італійське та Провансальське (Бургундське) королівства, а також частково Лотарингія, конституювалися в якості перших васальних володінь Римського Папства [4].

Акцентую власну позицію: посилення зв'язків із Парижем видавалося Папському Риму вкрай необхідним після того, як східнофранкський *rex* Оттон I Великий¹ 2 лютого 962 р. зумів наділити себе гучним юридичним титулом *imperator Romanorum et Francorum* («Імператор римлян і франків»). Отже, хоча заснована Оттоном I так звана «Священна Римська імперія» (*Sacrum Imperium Romanum*)² проіснує аж до 1806 р., однак уже в 962 р. вона буде сприйнята західнофранкськими королями як найбільша загроза самостійності їхнього *regnum*.

Звісно, західні франки не бажали, щоб імператори претендували на управління всією Франкією, а також Аквітанією та прилеглими південно-західними територіями, що, своєю чергою, видавалося вкрай вигідним для

¹ Роки правління: 936-973 (в якості «західного імператора»: 962-973).

² За високого середньовіччя вона сприймалася суто як «Західна імперія» чи «Західна частина Римської імперії» (*Imperium Romanum Pars Occidentale*).

Папського Риму. Як наслідок, Папство зміцнило свій початковий сюзеренітет над майбутньою Францією, використовуючи у власних інтересах гасла германської загрози [5].

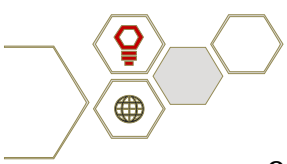
Так, перші королі з Династії Капетингів³ були втягнуті Папським Римом у витончену дипломатичну гру навколо ідеї реставрації *Imperium Romanum Pars Occidentale* [6]. Підтримуючи претензії окремих західнофранкських королів, Папство не бажало закономірного посилення позицій Візантії за рахунок її зближення із Західною Франкією. Такий союз був цілком реалістичним, адже Візантія, як і очікувалося, не визнала імператорський титул Оттона у 962 р. та надалі вважала себе єдиною і законною Римською імперією, претендуючи на всі західноєвропейські території [7].

Західнофранкське королівство так само відмовлялося визнати юридичний факт реставрації «Імперії Заходу» германськими феодалами, обґрунтовано вважаючи, що Оттони⁴ намагатимуться змусити Капетингів прийняти «імперський» сюзеренітет [4]. Натомість Римські Папи прагнули отримати з юридичного відновлення «Імперії Заходу» максимальні вигоди для розширення своєї духовної й світської влади, засновуючись на принципах *Donatio Constantini* [8, р. 120-127]. Відповідно, якби новоявлені «західні імператори» змогли захопити феоди Каролінгів/Капетингів та їхніх васалів, Папство нічого не втратило б ні в релігійному, ні у світському сенсах, залишаючись провідною силою на теренах єдиної Франкської спадщини Карла Великого (768-814). Система васалітету-сюзеренітету детермінувала доволі умовний характер політичної влади Каролінгів/Капетингів над герцогствами й графствами, що формально їм підпорядковувалися [5]. Те саме стосувалося і володінь Оттонів.

Відтак, коли 2 лютого 962 р. Папа Іоанн XII (955-964) коронував Оттона I Великого імператорською короною, то щиро вірив: новий «імператор» відіграватиме роль васала по відношенню до церковного сюзерена. Однак уже 4

³ Роки правління династії: 987-1328.

⁴ Династія Оттонів або ж Саксонська династія контролювала престол «західного імператорства» впродовж 962-1024 рр.

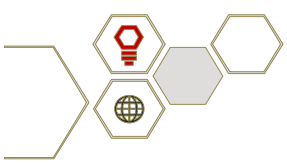
грудня 963 р. Оттон I буквально прогнав Римського Папу з Рима. Конфлікт виник унаслідок відмінностей у розумінні обома сторонами завдань, покладених на Священну Римську імперію: Папа вимагав неухильного виконання положень фальсифікованого *Donatio Constantini*, тоді як імператор вважав роль Папства вичерпаною і прагнув поширити свій сюзеренітет не лише на землі колишньої Західної Римської імперії, але й на саму Церкву [6].

Цікавим є той факт, що, визнаючи своє правонаступництво стосовно «Західної імперії» Династії Каролінгів (800-843) і Західної частини Римської імперії доби доміану (395-480), Оттон I вимушено шукав союзницьких відносин зі Східною Римською імперією (Візантією). Врешті-решт, перші «західні імператори» з Династії Оттонів не лише визнали законні права офіційного Константинополя на володіння Південною Італією і Сицилією, але й уклали династичні шлюби з візантійськими імператорами [7].

До прикладу, з 972 по 991 рр. племінниця візантійського імператора Іоанна I Цимісхія (969-976), Феофано, дружина імператора Оттона II (973-983), офіційно носила титул імператриці Священної Римської імперії⁵ та виступала формальною регенткою впродовж 983-991 рр. Її син, Оттон III *Mirabilia mundi*, не тільки обіймав імператорський престол у 996-1002 рр., але і заручився з племінницею імператора Василя II Болгаробійці (976-1025) – Зоєю. Тільки передчасна смерть Оттона III перешкодила укладенню цього шлюбу [9].

Шлюбна політика Оттонів допомогла їм стати ближчими для Константинополя та дозволила візантійським зверхникам піти на поступки в справі інтерпретації юридичної єдності Римської імперії. Зрештою, окремі східнофранкські королі здобули визнання в якості «західних імператорів». Отож, провал сподівань Папства на безумовне підпорядкування носіїв «західного імператорства» вказівкам *Donatio Constantini* збігся у часі з формуванням нейтральних, а подекуди навіть доброзичливих дипломатичних і військових контактів поміж Східною Римською імперією та Священною Римською імперією [10].

⁵ Оригінальне звучання титулу Феофано: *imperatrix Imperii Romani Sacri*.

Хоча Візантія ніколи так і не визнала Східну Франкію рівноправною частиною Римської імперії відповідно до Едикту Феодосія від 395 р., однак багато «західних імператорів» згодом були наділені офіційним Константинополем так званим «особистим імператорством» на підставі юридичної практики *Augustus Dominus* Діоклетіана (284-305) [11, с. 7-12]⁶.

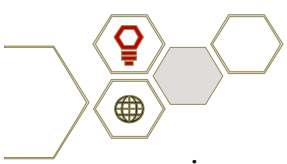
Після конфлікту з Оттоном I у 963-964 рр. та декількох років орієнтованого на Візантію персонального регентства Феофано (983-991) [7], Римське Папство усвідомило згубність потенційної передачі сюзеренітету над Західною Франкією в руки германців. Папи почали активно перешкоджати поширенню влади як «західного», так і східного імператорів на територіях майбутньої Франції. Антигерманська й антивізантійська пропаганда в тогочасному Християнському Світі мала одну мету та поширювалася єдиним ідеологічним центром – Папським Римом [6].

Застосування сформульованого ще Юлієм Цезарем⁷ принципу *divide et impera* («поділяй і володарюй») мало допомогти Папству зберегти повний політичний контроль над французькими (західнофранкськими) феодалами, оскільки церковний контроль у межах Священної Римської імперії виявився ефемерним і ризикував згаснути в разі набуття влади харизматичними і здібними імператорами. Тут достатньо пригадати амбітний проект реставрації домінатної Західної Римської імперії, запропонований Оттоном III, що мав бути втілений завдяки відновленню союзу з Римським Папством [12]. Креатура імператора Герберт Аврілакський навіть став ненадовго Папою Сильвестром II (999-1003) [13]. Рання смерть Оттона III завадила відродженню політичної єдності Церкви та Імперії у Західній Європі [14, р. 1-18]. Врешті-решт, конфлікт Папства з імператорством загострився. Саме західнофранкська Династія Капетингів виявилася головною опорою понтифіків упродовж X-XII ст.

Так чи інакше, впродовж 963-1122 рр. протистояння поміж Папством та західними імператорами нерідко переходило в збройну фазу. Все почалося зі

⁶ Діоклетіан був співтворцем політичної системи тетрархії на ранньому етапі доміну.

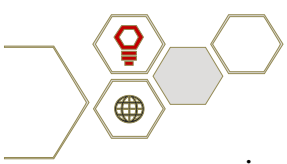
⁷ Роки життя: 100-44 рр. до н. е.

зміщення Папи Іоанна XII імператором Оттоном 4 грудня 963 р., продовжилося римським заколотом супроти Оттона III в 1001 р. та завершилося підписанням Папою Калікстом II та імператором Генріхом V Вормського конкордату 23 вересня 1122 р. Юридичним втіленням цього багаторічного конфлікту слід визначити право інвеститури. За активної підтримки норманів, військові передумови для ідеологічної перемоги Папства готували понтифіки Григорій VII Гільдебранд (1073-1085), Пасхалій II (1099-1118), Калікст II (1119-1124) [15].

В означеному контексті особливо показовою є позиція Західнофранкського королівства, зверхники якого тривалий час користувалися правом інвеститури. Однак у 1104 р. син Анни Руської – король Філіпп I (1060-1108) – уклав із Папою Пасхалієм II компромісну угоду [16]. На її підставах, єпископи й церковні сановники Західної Франкії залишалися в цілому підвладними Римському Папі, але водночас приносили васальну присягу (*homage*) західнофранкському королю. Деякі положення формули згодом відтворив Вормський конкордат 1122 р., але вже в юрисдикції Священної Римської імперії [17, р. 180-190].

Договори 1104 та 1122 рр. офіційно декларували васальну залежність світських підписантів (короля й імператора) від Римського Папства. Духовна влада проголошувалася вищою за світську. Ключові рішення задля підтримки цієї доктрини, базованої на *Donatio Constantini* – були ухвалені католицькими кліриками на Першому Латеранському соборі 1123 р., Другому Латеранському соборі 1139 р., Третьому Латеранському соборі 1179 р., Четвертому Латеранському соборі 1215 р., Першому Ліонському соборі 1245 р. та, нарешті, на Другому Ліонському соборі 1274 р. Отже, рішенням шести соборів, які претендували на статус «вселенських», імператори Священної Римської імперії, всі королі та будь-які інші світські правителі *Rex Christiana* декларувалися підвладними безпосередньо Папі Римському [2, р. 251-260]. Зокрема, судова влада світських монархів обмежувалась церковними приписами та вимогою присутності єпископів. Папа залишав за собою право зміщення імператорів і

королів. Без спеціальної санкції Папи імператорам і королям суворо заборонялося оподатковувати кліриків під загрозою відлучення від Церкви.

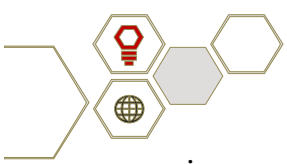
Наслідки конкордатної політики XII ст. стали відчутними впродовж XIII ст., коли Римсько-Католицька Церква вступила в період найбільшого політичного розквіту [10; 15]. Вже в 1204 р. Папству вдалося підпорядкувати собі Константинополь⁸, а впродовж 1208-1229 рр. провести серію успішних військових операцій проти політизованих єресей Окситанії. Заснування Святої Інквізиції під час Четвертого Латеранського Собору (1215) посилювало позиції Папства не лише у Франції чи піренейських королівствах, але й вплинуло на збільшення владних повноважень кліриків у Священній Римській імперії [18, р. 261-279]. У підсумку, Рим домогся відмови імператорів від претензій на автократичний спосіб правління (1232).

Цілком зрозуміло, що подальша спроба французького короля Філіппа IV Красивого (1285-1314) поширити королівське оподаткування на духовенство, а також його прагнення повернути світському монарху право інвеститури – сприймалися Церквою в умовах цілковитого ідеологічного краху імператорської автократії не просто як посягання на рішення «вселенських» соборів, але і як пряме порушення приписів *Donatio Constantini*.

5 грудня 1301 р. Папа Боніфацій VIII (1294-1303) оприлюднив буллу *Ausculda, fili* («Слухай, сину»). Відомо, що Філіпп IV спалив отриманий текст [19, р. 393-418]. Цей необдуманий крок, а також скликання Генеральних штатів, автоматично поставили французького короля в становище єретика. Вже 18 листопада 1302 р. Боніфацій VIII буллою *Unam Sanctam* урочисто проголосив Філіппа IV позбавленим королівських повноважень. Причиною детронізації вказувалася «непокора папській владі». Попри норми *Lex Salica*, визначені ще Хлодвігом упродовж 507-511 рр., Папа запропонував престол Франції німецькому королю Альбрехту I Австрійському (1298-1308) [20].

Історико-правове значення булли *Unam Sanctam* полягає не лише в тому, що Папство вкотре підтвердило свої повноваження призначати й усувати

⁸ Йдеться про вкрай драматичний період від 13 квітня 1204 до 25 липня 1261 рр.

світських правителів, але і в першій після 962 р. юридизованій спробі передати Францію під безпосередню юрисдикцію Священної Римської імперії. Так чи інакше, Боніфаций VIII, який перебував у конфлікті з Філіппом IV від 1296 р., усвідомив: роль Французького королівства значно зросла, і послабити цю зростаючу силу можна лише шляхом її германізації.

Проте злий жарт полягав у тому, що сама ж Церква багато років виступала організатором послідовної антигерманської пропаганди. Відповідно, французькі впливові феодалські кола рішуче відмовилися прийняти Альбрехта Австрійського з Династії Габсбургів як французького короля, оскільки германці в їхній уяві ототожнювалися з найбільш підступними ворогами.

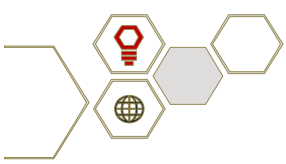
Усвідомлюючи створену власноруч проблему французької політичної могутності [про початки «галліканства» див.: 21, р. 940-964], Католицька Церква розглядала також варіант включення Династії Плантагенетів у подальший процес детронізації Філіппа IV. Небезпека з боку Папства примусила Філіппа IV вдатися до викрадення Папи. Хоча Боніфация VIII все ж вдалося звільнитися з французького полону, але він невдовзі помер і це відкрило шлях до обрання домініканця Бенедикта XI (1303-1304).

Наступник Боніфация скасував чинність булли *Unam Sanctam*, визнав Філіппа IV законним французьким королем, проте намагався обмежити його владу, за що, як вважається, був отруєний. Французькі інтриги зумовили обрання на Апостольський Престол окситанця Климента V (1305-1314), з чого й розпочався Авіньйонський полон пап⁹ [22].

Попри беззаперечно негативні наслідки Авіньйонського полону для подальшої історії Папства, а також незважаючи на обставини смерті Боніфация VIII та Бенедикта XI, понтифік Климент V в 1307-1312 рр. спільно з Філіппом IV Красивим зумів ліквідувати Орден Тамплієрів¹⁰, а також розробив концепцію папсько-франко-монгольського військово-політичного союзу, спрямованого

⁹ Поворотний період у середньовічній історії Римсько-Католицької Церкви, що тривав у 1309-1377 рр.

¹⁰ Проіснував *de jure* з 1119 по 1312 рр.

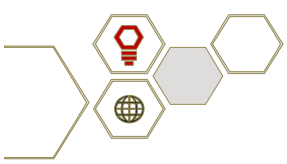
проти мусульман. Принаймні Климент V все ще намагався діяти як сюзерен французького короля.

Відверта деградація папського статусу унаочнилася за понтифікату Іоанна XXII (1316-1334), який стояв біля витоків так званого «полювання на відьом». Утім, користуючись ослабленням останніх Капетингів, Іоанн XXII залишався активним учасником міжусобних конфліктів Священної Римської імперії [23].

Авіньйонський Папа Бенедикт XII (1334-1342), зумів використати початок Столітньої війни¹¹ так, аби французький король Філіпп VI де Валуа (1328-1350) почав нарешті вбачати в ньому стратегічного союзника. Власне, саме понтифікат Бенедикта XII остаточно повернув Французьке королівство, ослаблене англійськими ударами, до ранньосередньовічної традиції франко-папського союзу [24, р. 191-216]. Столітня війна породила франко-папський альянс, спрямований не лише проти англійського короля Едуарда III (1327-1377), а також проти імператорів Священної Римської імперії – Людовіка IV Баварського (1328-1347) і Карла IV Люксембурзького (1355-1378).

На початку Столітньої війни ситуація видавалася доволі загрозливою, адже Англія і Німеччина цілком могли об'єднатися. Коли в 1339 р. Людовік IV Баварський призначив англійського короля, який вторгся до графства Фландрія, генеральним вікарієм Священної Римської імперії, англо-германський союз став геополітичною реальністю. Феодали спадкових володінь «Імперії Заходу» – фламандського графства Геннегау і графства Люксембург – очолили військовий контингент васалів Священної Римської імперії, котрі воювали на боці Англії. Таким чином, Священна Римська імперія через своїх імператорських васалів стала безпосереднім учасником протистояння. А втім, вплив Папства серед релігійних герцогів і графів півдня і сходу Німеччини не дозволив імператору особисто виступити проти французів. Я переконаний, що передусім папська дипломатична акція серед феодалів Імперії врятувала Династію Валуа від незворотного розгрому спілкою Плантагенетів із імператором [25, s. 106-117].

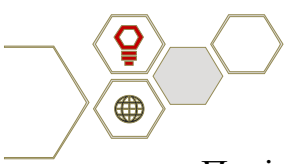
¹¹ Продовжувалася в 1337-1453 рр.

Висновки. Короткий проспект історії папського середньовічного сюзеренітету над Західнофранкським королівством, знаним від часів Філіппа II Августа як «Франція», дозволяє зробити декілька принципових висновків:

1) Саксонська династія, що керувала Священною Римською імперією впродовж 962-1024 рр., ставила собі за мету політично поглинути всі території, раніше підв'язані Західній частині Римської імперії доби доміну. Це очевидно на прикладі імперського проекту Оттона III *Mirabilia mundi* (983-1002), який вважав себе сюзереном регіону *Gallia* і ставив перед власною Імперією завдання адміністративного розширення не лише за рахунок східних теренів *Sclavinia*, але і прагнув поглинути західні провінції. Його підтримував Римський Папа Сильвестр II (999-1003). Однак, окрім цього одинарного виключення, Римські Папи прагнули реалізувати в межах Західної Франкії суто релігійний сюзеренітет. Останнє могло сприяти умовно нейтральному ставленню Папства до альтернативних претензій Візантії на світський сюзеренітет над усіма колишніми римськими провінціями (включно з Франкією). Щонайменше Візантія розташовувалася далеко, а німецькі володіння Імперії надто близько. Після схизми 1054 р. такий підхід Папства дозволив задекларувати теорію поєднання світського та духовного сюзеренітету Апостольським Престолом (уже без будь-якої участі Константинополя).

2) В 1104 р. західнофранкський король (син Анни Ярославівни) Філіпп I (1060-1108) підписав із Римським Папою Пасхалієм II (1099-1118) конкордат – нормативно-правовий акт, що врегулював статус і становище духовенства Католицької Церкви на територіях світської юрисдикції королівства, а також забезпечив визнання особливостей права папської юрисдикції в межах королівських володінь. На західнофранкському (французькому) прикладі Папський Рим протестував модель конкордату, що передбачала принесення королем омажу Римському Папі. Отже, німецькі імператори Священної Римської імперії вже не повинні були претендувати на отримання омажу від французьких королів, оскільки конкордат гарантував обов'язок французьких правителів складати відповідну клятву вірності суто на адресу римських понтифіків. У 1122

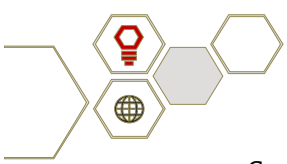

р. Папі Каліксту II (1119-1124) вдалося нав'язати цей шаблон конкордату Священній Римській імперії.

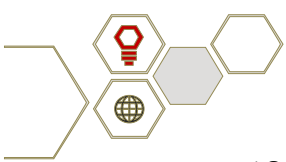
3) Яскравим прикладом реалізації Римським Папою своїх законних повноважень сюзерена (як релігійного, так і світського) щодо Французького королівства виявилися дві папські булли – *Ausculda, fili* (1301) та *Unam Sanctam* (1302). Обидві оприлюднив Папа Боніфацій VIII (1294-1303). Текст *Unam Sanctam* взагалі позбавив французького короля Філіппа IV Красивого (1285-1314) королівських повноважень і став однією з підстав Авіньйонського полону пап (1309-1377), провокуючи початки церковного галліканства. Найважливішим вважаю те, що король шукав способів провести церемонію визнання папської булли недійсною і таки реалізував свою мету за підтримки Папи Бенедикта XI (1303-1304).

Список використаних джерел

1. Fried Johannes. “*Donation of Constantine*” and “*Constitutum Constantini*”: *The Misinterpretation of a Fiction and its Original Meaning*. With a Contribution by Wolfram Brandes “The Satraps of Constantine”. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2007. IX+201 pp.
2. Althoff G., Fonnesberg-Schmidt I., Kynan-Wilson W. Framing papal communication in the central Middle Ages. *Journal of Medieval History*. 2018. Volume 44. Issue 3. Pp. 251-260. <https://doi.org/10.1080/03044181.2018.1467535>
3. Classen Peter. Die Komnenen und die Kaiserkrone des westens. *Journal of Medieval History*. 1977. Volume 3. Issue 3. Pp. 207-224. [https://doi.org/10.1016/0304-4181\(77\)90020-3](https://doi.org/10.1016/0304-4181(77)90020-3)
4. McKitterick Rosamond. *Frankish Kingdoms Under the Carolingians, 751-987*. London – New York: Longman, 1983. XIV+414 pp.
5. Koziol Geoffrey. *The Politics of Memory and Identity in Carolingian Royal Diplomas: The West Frankish Kingdom (840-987)*. Turnhout: Brepols, 2012. XIX+661 pp.

6. Althoff Gerd, Keller Hagen. *Die Zeit der späten Karolinger und der Ottonen. Krisen und Konsolidierungen 888-1024*. Stuttgart: Klett-Cotta Verlag 2008. LIV+475 s.
7. Davids Adelbert J. M. *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the turn of the first millennium*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 1995. XVI+344 pp.
8. Matzukis C. The Donation of Constantine: History and Forgery. *Acta Patristica et Byzantina*. 2007. Volume 18. Issue 1. Pp. 120-127. <https://doi.org/10.1080/10226486.2007.11879085>
9. Eickhoff Ekkehard. *Theophanu und der König. Otto III. und seine Welt*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1996. 676 s.
10. Heather Peter. *Christendom: the Triumph of a Religion*. Dublin: Allen Lane, 2022. XXIV+676 pp.
11. Мельник В. М. Правосуб'єктність Римської імперії в процесі інституціоналізації доміну: передумови та наслідки тетрархії. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 4. С. 7-12. <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.2>
12. Le Goff Jacques. *L'Europe est-elle née au Moyen Âge?* Paris: Seuil, 2003. 352 pp.
13. Montecchio Luca. *Gerberto d'Aurillac. Silvestro II*. Roma: Graphe.it Edizioni, 2011. 152 pp.
14. Warner David A. Ideals and action in the reign of Otto III. *Journal of Medieval History*. 1999. Volume 25. Issue 1. Pp. 1-18. [https://doi.org/10.1016/S0304-4181\(98\)00016-5](https://doi.org/10.1016/S0304-4181(98)00016-5)
15. Heather Peter. *The Restoration of Rome: Barbarian Popes and Imperial Pretenders*. London: Macmillan, 2013. XVIII+470 pp.
16. Fliche Augustin. *Le règne de Philippe Ier, roi de France (1060-1108)*. Paris: Société française d'imprimerie et de librairie, 1912. XXIV+600 pp.
17. Browne P. W. The Pactum Callixtinum: an innovation in Papal diplomacy. *The Catholic Historical Review*. 1922. Volume 8. Issue 2. Pp. 180-190.

18. Paravicini Bagliani Agostino. Innocent III and the world of symbols of the papacy. *Journal of Medieval History*. 2018. Volume 44. Issue 3. Pp. 261-279. <https://doi.org/10.1080/03044181.2018.1467582>
19. Rocquain de Courtemblay Félix. Philippe le Bel et la bulle Ausculta fili. *Bibliothèque de l'École des chartes*. 1883. Volume 44. No. 1. Pp. 393-418.
20. Graziani Paul. *Boniface VIII et le premier conflit entre la France et le Saint-Siège*. Paris: Bloud & Cie Ed., 1906. 63 pp.
21. Nicholls Sophie. Gallican Liberties and the Catholic League. *History of European Ideas*. 2014. Volume 40. Issue 7. Pp. 940-964. <https://doi.org/10.1080/01916599.2014.890831>
22. Schmidt Tilmann. *Der Bonifaz-Prozess: Verfahren der Papstanklage in der Zeit Bonifaz' VIII und Clemens' V*. Köln – Wien: Böhlau, 1989. VIII+473 s.
23. Nold Patrick. *Pope John XXII and His Franciscan Cardinal: Bertrand de la Tour and the Apostolic Poverty Controversy*. Oxford: Clarendon, 2003. XII+212 pp.
24. Bombi Barbara. Benedict XII and the Outbreak of the Hundred Years' War. *Pope Benedict XII (1334-1342): The Guardian of Orthodoxy*. Edited by Irene Bueno. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018. Pp. 191-216.
25. Menzel Michael. Ludwig der Bayer. Der letzte Kampf zwischen Kaisertum und Papsttum. *Die Herrscher Bayerns. 25 historische Portraits von Tassilo III. bis Ludwig III*. Alois Schmid, Katharina Weigand (Hrsg.). München: Beck, 2001. S. 106-117.